

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: ОЦІНКИ МЕДІА ТА ГРОМАДЯН

П. Д. Фролов, м. Київ

На основі результатів численних досліджень проаналізовано низку параметрів соціально-економічної ситуації, здатних сприяти чи, навпаки, перешкоджати розвитку як окремих особистостей, так і суспільства в цілому. Запропоновано перелік показників та індикаторів, за допомогою яких вони можуть бути верифіковані. Означено проблему формування інтегральної оцінки ситуації. Встановлено, що попри багатовимірність соціально-економічної ситуації, наявність у ній як зон розвитку, так і занепаду, а також полярність її образу в ЗМІ у цілому вона сприймається більшістю громадян негативно і найчастіше визначається як ситуація виживання.

Ключові слова: соціально-економічна ситуація, параметри оцінювання ситуації, суспільство, розвиток.

Проблема. Аналітичних оцінок поточної соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні, а також прогнозів щодо їх розвитку не бракує. Оцінки політиків, експертів та журналістів доповнюють результати соціологічних опитувань, які репрезентують громадську думку щодо ситуації в країні. ЗМІ насичені полярними оцінками. Представники влади переконують у невідворотності покращання та бадьоро рапортують про досягнуті успіхи. У відповідь гучно звучать голоси тих, хто скептично, а то й зовсім песимістично оцінює як поточну ситуацію, так і можливі сценарії її подальшого розвитку. Діаметрально протилежні оцінки поточної соціально-економічної ситуації та прогнозів її подальшого розвитку багато в чому пояснюються вибором системи відповідних показників, їх інтерпретацією. Складні соціально-економічні процеси важко, а то й неможливо описати й оцінити за допомогою досить невеликої кількості найбільш важливих показників. Різні індикатори можуть створювати вельми суперечливу картину соціально-економічного становища в країні. Від їх добору, врешті-решт, залежить відповідь на дуже важливе і складне запитання: чи є поточна соціально-економічна ситуація ситуацією розвитку, стагнації, катастрофи, чи вона має бути визначена якимись іншими термінами? Важливість того, як саме буде визначена ситуація колективними та індивідуальними гравцями, цілком очевидна – від цього, наприклад, залежить вибір ними стратегії та конкретних форм власної поведінки, очікування щодо можливої реакції як партнерів, союзників, так і противників, ворогів тощо.

Саме тому визначення мінімально необхідного і достатнього числа об'єктивних критеріїв оцінки ситуації є актуальною і вельми нетривіальною проблемою. Її вирішення, з одного боку, дає змогу обґрунтувати

пріоритети соціально-економічного розвитку, який реально сприяв би розвитку людини, підвищенню якості і рівня життя населення; розробити систему відповідних заходів, налагодити моніторинг тощо. З другого боку, не менш важливе значення має також і виявлення тієї системи параметрів оцінки соціально-економічної ситуації, якою послуговуються задіяні в ній сторони. Відомості про ці параметри потрібні для ефективного управління образом ситуації. Успішне розв'язання означених проблем залежить від вирішення низки дискусійних питань об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Мета статті: з'ясувати основні критерії, параметри, показники, ознаки, на основі яких здійснюється оцінка соціально-економічної ситуації пересічними громадянами та засобами масової інформації, які звичайно транслюють бачення представників так званого експертного середовища – журналістів, політиків, аналітиків, учених тощо.

Науково обґрунтована відповідь на запитання, чи є поточна соціально-економічна ситуація ситуацією розвитку, причому не в сенсі середовища, у якому відбувається розвиток особистості та суспільства, а в сенсі умови, яка сприяє цьому розвитку, стимулює його, можлива лише за наявності відповідних критеріїв. Питання про те, яким критеріям має відповідати соціально-економічна ситуація, аби вона була сприятливою під кутом зору людського розвитку, я вже розглядав в одній із своїх попередніх статей [1]. У ній, зокрема, було зазначено, що такі критерії обов'язково мають враховувати суб'єктивно-психологічний бік об'єктивних соціально-економічних чинників, а також констатувалося, що представники економічної науки не використовують термін “розвивальне середовище”, натомість він популярний у багатьох галузях людинознавства й особливо активно розробляється в працях психологів та педагогів, хоча й тлумачиться неоднозначно. Аналіз досліджень науковців, які вивчали характеристики, завдяки яким освітнє середовища набуває характеру розвивального [2–8], дав змогу виокремити низку таких його параметрів: широта і надлишковість, спосіб організації, мобільність, ресурсний потенціал, усвідомлюваність і рефлексивність, емоційно- та мотивованість, агентність та інтерактивність, імерсивність та залученість, векторність та модальність, домінантність, когерентність. Від стану цих параметрів залежить, чи матиме середовище розвивальний характер.

Давно відомо, що соціально-економічна ситуація в країні може виступати не тільки в ролі атрактора, який запускає процеси самоорганізації як на рівні суспільства, так і окремої особистості, але й, навпаки, гальмувати процеси розвитку, а інколи (як, наприклад, у фашистській Німеччині) й знищувати в людині людське. З огляду на це варто виокремлювати ситуації, протилежні за своєю спрямованістю ситуаціям розвитку. Такими ситуаціями слід вважати ті, які М. К. Мамардашвілі визначав як ситуації антропологічної катастрофи [9]. Ці ситуації є тими “чорними дірами”, в

які можуть потрапляти не тільки окремі особи, а й цілі народи та різноманітні сфери людського життя [10]. Щоб їх уникнути, потрібно, на думку Мамардашвілі, дотримуватися принципів трьох “К” – Картезія (Декарта), Канта і Кафки. Відповідно до поглядів першого з них людина має бути готовою почати все спочатку, почати із себе і від себе. Якщо цей принцип не реалізується, то все неминуче наповнюється нігілізмом. Коротко його можна визначити як принцип “але тільки” (можуть усі інші – інші люди, Бог, обставини, природні потреби і т. ін). Зазначена можливість пов’язана в такому разі з тим, що допускається існування певного самодіючого механізму, що працює за мене (будь то механізм щастя, соціального та етичного благоустрою, вищого промислу, провидіння тощо). Щоб суб’єкт мав змогу реалізувати принцип Картезія, він, згідно з Мамардашвілі, повинен мати “м’язи думки”, тобто мати можливість і засоби впливу на певні обставини та події.

Відповідно до другого, кантівського, “К”, ситуації антропологічної катастрофи вдається уникати доти, доки людина та спільноти визнають існування особливих, так званих інтелігібельних, об’єктів. Останні є певними замислами, або проектами розвитку, цілісність яких надає осмисленості конкретним актам та виявам їхньої життєдіяльності. Окремі громадяни та соціальні групи, безумовно, визнають існування таких об’єктів. Для когось це релігія, для когось – ідеологія тощо. Наявність і загальне визнання певних масштабних “проектів” є однією з умов існування й великих спільнот – народів, націй, держав.

Нарешті, третє, кафкіанське, “К” відкидає абсурдність, виступає проти імітації і браку справжності як такої. Цей принцип вимагає наявності справжніх переконань, цінностей, відмови від подвійних стандартів тощо.

Поза сферою нашого аналізу залишилося чимало інших видів ситуацій – революційна, кризова, стагнації тощо, а також специфічних параметрів, притаманних саме їм. А от перелік критеріїв, які, на думку науковців, слід враховувати для їхнього визначення, уже виявився досить великим для емпіричного їх дослідження. Про показники економічного та соціального розвитку, якими послуговуються економісти, буде сказано нижче.

Спробуємо виділити *невирішені питання загальної проблеми*. Наведений огляд засвідчив наявність цілої низки критеріїв, які дослідники пропонують як своєрідні “інструменти” визначення різноманітних ситуацій, у тому числі й соціально-економічної. Якими з них послуговуються у своїх матеріалах журналісти та експерти, а які “вбудовані” у свідомість пересічних громадян? Крізь призму яких з окреслених критеріїв сприймається соціально-економічна ситуація, які з них визначають її оцінку? Які з них не враховуються, а отже, породжують своєрідні “сліпі” плями? Відповідей на ці запитання поки що немає.

Для оцінювання стану економічного та соціального розвитку України на цей час використовують цілу низку показників, передусім економічних. Вони регулярно оприлюднюються Державною службою статистики, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України тощо. Skorиставшись цими показниками, можна, наприклад, дізнатися, що “у I кварталі 2013-го виробництво промислової продукції в Україні зменшилося на 5% порівняно з аналогічним періодом минулого року. Лідерами спаду стали хімічна (-21,8%), коксохімічна (-21,3%) галузі та машинобудування (-14,9%). У таких базових галузях економіки, як будівельна й транспортна, він зафіксований на рівні відповідно 16,8% та 6%” [11].

Спіраючись на такі підрахунки, експерти Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова повідомляють громадськості про те, що “у 2012 р. владі не вдалося реалізувати політику сталого економічного зростання, тому посилюються ризики сповзання економіки України в довгострокову рецесію. Крім того, 2013 р. є “пiковим” щодо сплати зовнішніх боргів – Україна має сплатити близько \$9 млрд, або 35% нинішніх золотовалютних резервів. За таких умов не варто очікувати хоча б започаткування реструктуризації економіки, принципового покращення інвестиційного клімату та відчутного зростання темпів економічного зростання” [12, с. 4]. Натомість Президент України Віктор Янукович під час зустрічі з кандидатами на посади голів районних державних адміністрацій заявляє, що економіка України в першому півріччі 2013 р. перебуває на рівні 2012 р. з невеликим покращенням у деяких секторах економіки, але друге півріччя буде кращим, ніж перше [13].

Подібні суперечності не можуть не впадати у вічі, і тому не дивує поява у ЗМІ заголовків на кшталт “Покращення”: економічна криза в Україні поглиблюється [14]. Таких прикладів можна навести безліч. У розмаїтті висловлюваних оцінок чітко й однозначно проглядає насамперед один з можливих параметрів соціально-економічної ситуації – *модальність*. Модальність середовища є його якісно-змістовою характеристикою, що вказує на ті обставини, які спрямовують, задають вектор розвитку особистості та суспільства в просторі тих чи тих умов, можливостей, цінностей, психологічних рис та якостей тощо. Таке “спрямування” не слід розглядати як фатум, долю, воно діє не механістично і не визначає вектор розвитку однозначно. Ідеться про величезну кількість різноманітних показників та висловлювань, смисл яких охоплює опозиція “добра – погана”. Саме в рамках цього протиставлення соціально-економічна ситуація сприймається всіма без винятку – політиками, політологами, журналістами, експертами, пересічними громадянами тощо; саме в рамках цього протиставлення її висвітлюють ЗМІ. При цьому безліч різноманітних показників та оцінок “стискається” до доволі обмеженого переліку словосполучень, які виконують роль своєрідних маркерів. Вони й визначають суть того спільного, що виникає між світом і суб’єктом як просторово-

часове і психофізичне “зараз”, те, що належить суб’єктивному і об’єктивному світам рівною мірою. Без них суб’єкт може перебувати всередині якоїсь ситуації, переживати її, але при цьому її “не бачити”. Саме ці маркери, що визначаються конкретною культурою, задають змістову спрямованість процесу переживання ситуації її колективними та індивідуальними суб’єктами.

Для того щоб реконструювати особливості бачення поточної соціально-економічної ситуації українськими громадянами, було складено перелік відповідних вербальних маркерів, які використовуються для її позначення. Під час всеукраїнського опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України у жовтні 2012 р., респондентам було запропоновано позначити ті з них, що найточніше підходять для оцінки поточної соціально-економічної ситуації в Україні. Розгляньмо відтак отримані результати.

Розподіл відповідей на запитання: **“Які з наведених нижче слів та виразів найточніше підходять для оцінки поточної соціально-економічної ситуації в Україні?”*** (*y* % до загальної кількості опитаних):

ситуація виживання.....	38,2
ситуація занепаду	28,4
ситуація кризи	26,2
ситуація невизначеності	24,5
ситуація хаосу	16,5
ситуація протистояння, конфлікту ...	14,1
ситуація катастрофи	10,6
ситуація стагнації, застою	9,0
ситуація стабілізації	7,9
ситуація оновлення	6,3
ситуація відродження	6,0
ситуація трансформації	5,8
ситуація зростання	5,3
ситуація розвитку	5,1
революційна ситуація	4,3
ситуація модернізації	3,5
власний варіант відповіді.....	1,7
важко відповісти	6,1

Примітка. Сума перевищує 100%, оскільки респонденти мали можливість обирати кілька варіантів відповіді.

Неважко переконатися, що в громадській думці домінують негативні оцінки поточної соціально-економічної ситуації в Україні. Проте серед опитаних є й такі, хто визначає ситуацію однозначно позитивно. Завдяки більш детальному аналізу наведених даних вдалося виокремити чотири групи респондентів, які різняться смисловими комплексами таких оцінок.

Майже половина опитаних (48,1%) визначає поточну ситуацію комплексом характеристик, серед яких центральною (ключовою) є “ситуація виживання”. При цьому більшість респондентів цієї групи асоціюють ситуацію виживання передусім із ситуацією занепаду, а меншість – із ситуацією оновлення, відродження, зростання і розвитку. Близько чверті респондентів (23,6%) визначають ситуацію як невизначену, пов’язуючи її з виживанням, занепадом, кризою, протистоянням. Для майже 18% опитаних ситуація постає як криза, пов’язана із занепадом, застоєм, виживанням, протистоянням. Кожний десятий респондент (10,5%) сприймає поточну ситуацію як катастрофу, занепад, хаос. Респондентів, які б визначили поточну соціально-економічну ситуацію за допомогою виключно позитивних висловлювань, виявлено не було. Позитивні оцінки фактично “розчинилися” в негативних.

Якщо модальність ситуації відображає, кодує її об’єктивні характеристики у формі оцінних висловлювань, то її емоціогенність – у формі настроїв, емоцій, почуттів та бажань. У сфері уваги ЗМІ час від часу опиняються електоральні, споживчі, протестні настрої українців. ЗМІ повідомляють і про емоції та почуття громадян. Ситуацію в цьому ракурсі звичайно аналізують і висвітлюють політологи та інші експерти, а також журналісти. Активізацію та радикалізацію суспільних настроїв вони часто пов’язують з глибиною і гостротою економічної кризи. Проте інколи суспільні настрої та очікування виносять за межі соціально-економічної сфери [12]. Основою для їхніх оцінок у більшості випадків стають результати соціологічних та маркетингових досліджень.

Так, компанія GfK Ukraine, яка протягом багатьох років відстежує споживчі настрої українців, у січні 2013 р. зафіксувала їх погіршення порівняно з груднем 2012 р. Джерелом споживчих настроїв можуть бути як економічні очікування, так і оцінки поточного економічного становища. Впливати на них може політична ситуація, а також свята і навіть погода. Тому у квітні 2013 р. зимова тенденція до погіршення споживчих настроїв українців нівелювалася і вони стали покращуватися

За даними моніторингу КМІС, українці з кожним роком почувалися все більш нещасливими. Якщо у 2011 р. щасливими себе почували 63% опитаних українців, то у 2012 – 51%. Найбільший відсоток тих, хто вважав себе щасливими, було зафіксовано 2010 р. – 65%. У 2009 таких було 58%, у 2008 – 57%, у 2007 – 54%, у 2006 – 52%, у 2005 – 47%. У 2003 р. почувалися щасливими 52% опитаних, у 2002 – 49%, у 2001 – 38%. Згідно з результатами дослідження, рівень щастя пов’язаний з рівнем фінансового стану: що краща фінансова ситуація, то щасливішою відчувається людина [15]. Проте рівень матеріального добробуту не єдиний чинник, який впливає на наявність почуття щастя. Серед інших це, зокрема, вік, стать, рівень освіти.

Громадська організація “Центр дослідження суспільства”, спираючись на дані власного моніторингу, який ведеться із жовтня 2009 р., зареє-

струвала 2012 р. абсолютний рекорд кількості протестних акцій в Україні (3636). Порівняно з 2011 р. кількість протестів зросла на 60% [16]. За даними фонду “Демократичні ініціативи”, 25,5% українських громадян вважають, що найближчим часом в їхньому населеному пункті можуть відбутися масові акції протесту. Цей показник виріс на 9% усього за півроку [17]. Причому третій рік поспіль під час протестів у країні все частіше порушуються соціально-економічні питання (43% протестів у 2012 р.), а форма протестів набуває характеру конфронтаційних (18%) і насильницьких (10%) акцій [16]. Уже 15% населення, згідно з даними Центру Разумкова, називають самосуд єдиним способом покарати злочинців у сучасній Україні. Ще 31% людей вважають самосуд у цілому неприпустимим, але готові виправдати його в деяких випадках [17].

Часто модальність та емоційність виявляються нерозривно пов'язаними ще з одним параметром, який описує спрямованість, тенденції і перспективи розвитку ситуації, – *векторність*. Цей параметр ситуації переживається та усвідомлюється у вигляді різноманітних прогнозів, сподівань й очікувань. Наскільки різноспрямованими є прогнози, які оприлюднюють у ЗМІ політики та експерти, можна бачити з прикладів, які ми наводили вище. А якою ж є векторність тієї соціально-економічної ситуації, у якій перебувають пересічні громадяни, під кутом зору їх самих?

Згідно з результатами всеукраїнського опитування, проведеного Центром Разумкова наприкінці 2012 р., вважали, що події в країні розвиваються в неправильному напрямі, 58% українців; у правильному – 22,8%; інші вагалися з відповіддю [18]. Дослідження очікувань щодо найближчого майбутнього, які практично в той же самий час були проведені Інститутом соціології НАН України, показали схожі результати: 73% громадян були не впевнені у своєму майбутньому; 51% вважали, що у 2013 р. жодного поліпшення не відбудеться; і лише 15% вірили у покращення [19]. Ці дані цікаво зіставити з іншими, які було отримано Інститутом соціології в тому ж щойно згаданому дослідженні. У них зафіксовано більшою мірою емоційне, а не раціональне відображення векторності ситуації. Їх зіставлення з прогнозами та очікуваннями виявляє доволі парадоксальну картину: попри переконаність більшої половини українців у неправильності напрямку розвитку подій у країні і марності сподівань на будь-яке покращення у 2013 р., 47% респондентів, говорячи про майбутнє країни, переживають надію, 20% – оптимізм. Думки про власне майбутнє викликають переживання надії та оптимізму ще частіше: на почуття надії вказав 51%, на оптимізм – 28% опитаних. Загалом же, за результатами дослідження Інституту соціології НАНУ “Українське суспільство. 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг”, від 1999 р. надія на гарне майбутнє України була властива більшості громадян. Однак у 2011 р. відбувся різкий спад позитивних настроїв, зате посилилася тривога, відтак цю надію зберегла лише третина опитаних. Такі тенденції дзеркально відбиті

у відчуттях українців щодо власної долі: страх і песимізм у 2011 р. посилилися разом з переживаннями за країну, а впевненість та оптимізм щодо власного життя і життя країни помітно зменшилися. Зокрема, якщо у 2010 р. 58,8% респондентів сприймали своє майбутнє з надією, то 2011 р. їх кількість становила лише 43,8%. Разом з тим частка тих, хто відчував страх за власну долю, за цей період зросла з 12,9% до 21,5% [20; 21].

Ще одним істотним параметром соціально-економічної ситуації, який останнім часом дедалі частіше привертає увагу ЗМІ, є *агентність* (принцип Картезія, за Мамардашвілі). Цей параметр відображає можливість людини і груп діяти та отримувати цінні результати. У сфері економіки цей параметр постає, зокрема, у формі економічної активності населення, у соціальній – громадянської активності. Її індикаторами можуть слугувати як статистичні показники (наприклад відомості щодо кількості зареєстрованих підприємців), так і результати досліджень громадської думки, під час яких у респондентів цікавляться, чи готові вони започаткувати власний бізнес, взяти участь у тих чи тих суспільно-політичних акціях тощо.

Значущість агентності особливо зростає в ситуаціях невизначеності, адже саме завдяки активності невизначеність зникає, замінюється на ті чи ті оцінки, прогнози тощо. На жаль, більшість наших співгромадян сьогодні не відчувають себе спроможними впливати на хід подій у країні, про що красномовно свідчать результати опитувань Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. У жовтні 2004 р. погоджувалися з тим, що справляють як вплив на суспільні процеси, які відбуваються довкола, 8,5% опитаних; у грудні 2004 р. – 22%; у травні 2007 р. – 20,2%; у вересні 2007 р. – 14,3%; у жовтні 2008 р. – 20,2%; у листопаді 2009 р. – 11,5% [22].

Схожі результати наводять й інші дослідники. Зокрема, згідно з результатами всеукраїнського опитування, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” у квітні 2013 р., лише 13% громадян упевнені, що своєю участю у виборах вони однозначно впливають на ситуацію в Україні, 38% упевнені, що певний вплив усе-таки матиме місце, а 39% не вірять у таку можливість [23].

Значною мірою відчуття власної неспроможності вплинути на ситуацію в державі пояснюється некомпетентністю українських громадян. На жаль, лише 14% з них знають, що робити, аби їхній голос було почуто; не знають – 54,2%; вагаються з відповіддю – 34,3%. Порівняймо: у країнах ЄС знають, що робити, аби їхній голос було почуто, 34%; у Російській Федерації – 11% [24, с. 85]. Навіть у разі порушення власних прав готовність їх відстоювати “у всіх випадках” або “в більшості випадків” зголосилися лише 30,2% опитаних, а майже чверть (23,2%) респондентів своїх порушених прав не відстоювали зовсім. Саме такі результати було отримано під час дослідження “Український характер”, яке проводилося КМІС у березні 2011 р. на замовлення ЦСД “Софія” [21]. Ці та інші результати

свідчать про те, що переважна більшість громадян виявляють схильність дотримуватися вичікувальної позиції, сподіваючись на те, що проблеми розв'яже хтось інший – політична опозиція, громадські організації та інші, політично більш активні, громадяни. Поки ж головним українським способом вирішити ситуацію є не вплив на неї, а вихід з неї, утеча від неї. Високу готовність до еміграції підтверджують не тільки соціологічні дослідження, а й той факт, що, за даними Єврокомісії, вихідці з України утворюють найчисленнішу групу легальних мігрантів до ЄС. Тільки у 2011 р. дозвіл на перебування в країнах ЄС отримали 204 тис. українських громадян. Крім того, наші співвітчизники входять до трійки націй, представники яких частіше за інших претендують на американську зелену карту. У цілому 21% дорослого населення замислюється про еміграцію – це один з найвищих показників у пострадянському просторі [17].

Утім, агентність ситуації визначається спроможністю її змінювати не тільки з боку пересічних громадян, а й тих, кого вважають елітою.

Насамкінець з огляду на обмеженість формату статті дуже коротко про такі параметри соціально-економічної ситуації, як *імерсивність* та *залученість*. Імерсивність завдяки потоку зовнішніх стимулів викликає відчуття “тиску”, зокрема податкового. Тиск може існувати й у формі перевірок з боку контролюючих органів. Проте імерсивність передбачає не тільки “тиск”, а й відчуття запотребованості, присутності. Завдяки імерсивності людське “Я” сприймає себе тісно пов'язаним із середовищем, долученим до нього, у взаємодії з ним. Залученість відображає бажання людини “зануритись” у ситуацію, долучитися до тих чи тих дій, акцій, програм тощо; налагодити контакти та взаємодію з іншими, приєднатися до партій, громадських об'єднань тощо. Серед усього можливого спектра емпіричних індикаторів цього важливого параметра в центрі уваги найчастіше перебуває один – рівень довіри до різноманітних державних і суспільних інститутів. На цей час, зазначає Ірина Бекешкіна, він є одним з найнижчих за всю історію української незалежності. І фантастичний за європейськими мірками. Більше, ніж в Україні, власному урядові з-поміж усіх європейських країн не довіряють лише в Греції, де рівень життя населення буквально за рік впав у рази [17]. За словами президента Центру економічного розвитку Олександра Пасхавера, країна, в якій царює недовіра, приречена бути бідною [там само]. Він має рацію, адже низький рівень довіри бізнесу до влади гальмує будь-які, навіть здорові, реформи і погіршує інвестиційний клімат, примушує тікати з України не тільки західні банки, а й вітчизняних підприємців. Ще один варіант утечі – відхід у тінь. Обсяг тіньової економіки в Україні став найбільшим у Європі. За підрахунками Фрідріха Шнайдера, професора Лінцького університету в Німеччині, на сьогодні він становить 44,1% ВВП [там само].

Висновки. Проведений нами огляд засвідчив, що соціально-економічна ситуація висвітлюється ЗМІ за численними параметрами, проте якоїсь стрункої їх системи не існує (за винятком хіба що суто економі-

чної сфери). Розвивальний потенціал складових соціально-економічної ситуації (у тому числі соціально-психологічних) залишається поза увагою дослідників. Попри багатовимірність соціально-економічної ситуації, наявність у ній як зон розвитку, так і занепаду в цілому вона сприймається більшістю громадян негативно і найчастіше визначається як ситуація виживання. Проте які саме складові соціально-економічної ситуації є відповідальними за виникнення тої чи тої інтегральної оцінки, визначити досить складно. Аналіз таких параметрів соціально-економічної ситуації, як модальність, емоцій- та мотивованість, векторність, агентність, імерсивність і залученість, дав змогу виявити чимало показників та індикаторів, за допомогою яких вони можуть бути верифіковані, і припустити наявність тісного взаємозв'язку між зазначеними параметрами. Спираючись на них під час подальших досліджень, варто було б емпірично з'ясувати категоріальну структуру сприймання соціально-економічної ситуації громадянами.

Література

1. *Фролов П. Д.* Середовищні чинники розвитку особистості і суспільства в соціально-економічній сфері: час зміни парадигми / П. Д. Фролов // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 11. – С. 65–75.
2. *Слободчиков В. И.* Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе : учеб. пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Шк. пресса, 2000. – 416 с.
3. *Слободчиков В. И.* Образовательная среда: реализации целей образования в пространстве культуры / В. И. Слободчиков // Новые ценности образования. – 1997. – Вып.7. – С. 177–184.
4. *Сергеев С. Ф.* Введение в инженерную психологию и эргономику иммерсивных сред : учеб. пособие / С. Ф. Сергеев. – СПб. : СПбГУ ИТМО, 2011. – 258 с.
5. *Петровский В. А.* Принципы построения предметно развивающей среды / В. А. Петровский. – М. : Просвещение, 1993. – 145 с.
6. *Беляев Г. Ю.* Формирование термина “образовательная среда” в психолого-педагогической литературе конца XX – начала XXI века [Электронный ресурс] / Г. Ю. Беляев. – Режим доступа : <http://dzd.rksmb.org/science/be106.htm>
7. *Рубцов В. В.* Основы социально-генетической психологии / В. В. Рубцов. – М. – Воронеж : МОДЭК, 1996. – 384 с.
8. *Ясвин В. А.* Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.
9. *Мамардашвили М. К.* Сознание и цивилизация (Доклад на III Всесоюзной школе по проблеме сознания. Батуми, 1984 г.) / М. К. Мамардашвили // Как я понимаю философию. – М. : Прогресс, 1992. – С. 107–121.
10. Чому німці змагаються, хто сильніше вдарить по Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/6961.html>

11. Соціально-економічне становище України за січень–березень 2013 року [Електронний ресурс] : повідомлення Державної служби статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/soc_ek/2013/publ_03_2013_u.html
12. Україна – 2013: між виборами і перед вибором (аналітичні оцінки) [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – К., 2013. – 19 с. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/Ukraine-2013_ukr.pdf
13. Янукович прогнозує покращення економічної ситуації в Україні в другому півріччі 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/yanukovich-prognoziruet-uluchshenie-ekonomicheskoy-situatsii-24042013200100>
14. Шавалюк Л. “Покращення”: економічна криза в Україні поглиблюється [Електронний ресурс] / Л. Шавалюк. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/77767>
15. Українці з кожним роком почуваються більш нещасними [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2012/04/6/100037/>
16. Градус протестних настроїв в Україні зростає [Електронний ресурс] : дослідження. – Режим доступу : http://newsru.ua/ukraine/23mar2013/boiling_cattle.html
17. Голубов А. Падающая башня. Уровень доверия к госинститутам Украины опустился до критической отметки [Электронный ресурс] / А. Голубов // Корреспондент. – 2013. – № 25. – Режим доступа : <http://news.bigmir.net/ukraine/724001-Korrespondent-Padaushaya-bashnya-Uroven-doveriya-k-gosinstitutam-Ukraini-opystilsya-do-kriticheskoj-otmetki>
18. Більшості українців не подобається, як розвиваються події в країні (опитування) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/552667-bilshosti-ukrajintiv-ne-podobaetsya-yak-rozvivayutsya-podiji-v-krajini-opituvannya.html>
19. Минулого року 15% українців ще вірили у покращення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/552650-minulogo-roku-15-ukrajintiv-sche-virili-u-pokraschennya.html>
20. Сім з десяти українців не впевнені у власному майбутньому (дослідження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/2013_02_11/S-m-z-desjati-ukra-nc-v-ne-vpevnen-u-vlasnomu-majbutnomu-dos-l-dzhennja/
21. Українці з тривогою дивляться в майбутнє, констатують соціологи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newsru.ua/ukraine/01jul2012/vigilant.html>
22. Україна передвиборна: електоральні наміри, політичні комунікації, громадсько-політична замученість. Грудень’ 2009: інформ. бюл. / за ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2009. – 66 с.
23. Опрос: Каждый десятый украинец готов продать свой голос на выборах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.bigmir.net/ukraine/553128-Opros-Prodats-golos-na-viborah-gotov-kajdii-desyatii-ukrainec>
24. Российская идентичность в социологическом измерении: аналитический доклад / Рабочая группа Ин-та социологии РАН // ПОЛИС. – 2008. – №1. – С. 84–89.